

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЛЬНИХ ЛАМП ЗА ДОЗОЮ ФЛІКЕРУ НАПРУГИ

Ленко В.Г.

Донецький національний технічний університет

edek@dgtnu.donetsk.ua

The task of estimation of electromagnetic compatibility (EMC) of lamps is considered. The lamps parameters are differed from standard in IEC flicker-model. It's shown, that power-saving lamps are considerable improved EMC by voltage flicker dose.

Постановка задачі. Коливання діючих значень напруги викликають коливання діючих значень освітлення, які додатково втомлюють людину, що призводить до погіршення зору та зменшення продуктивності праці. Універсальним показником коливань є доза флікеру напруги [1], яка оцінює ці негативні ефекти.

Доза флікеру вимірюється флікерметром [2], до складу якого неявно входить стандартна лампа розжарювання PL-60 потужністю 60 Вт, напругою 230 В, заповнена інертним газом [3]. Введення стандартної лампи для задачі нормування є цілком обґрунтованим. Дійсно, при стандартизації неможливо врахувати параметри усіх ламп, тому умовно вибирають якусь одну лампу. Це дозволяє оцінювати EMC у точках комерційного обліку електроенергії за єдиним показником – з метою розмежування відповідальності за порушення EMC між енергопостачальною організацією і споживачем, не зважаючи на те, що освітлення виконується зовсім іншими лампами.

Для споживача ж актуальною є ще і інша задача: для конкретних ламп, що застосовуються у виробництві або побуті, потрібно розраховувати фактичні дози флікеру, що і є метою статті*. Соціальні та економічні показники в функції дози флікеру будемо вважати відомими. Відмітимо лише, що окрім витрат на засоби зменшення коливань напруги і збитків від зменшення продуктивності праці людини доцільно встановити розрахунковий збиток від погіршення зору людини.

Для короткості розглядається окремий випадок гармонічних коливань, у разі якого методи гармонійного аналізу є найбільш ефективними, а аналітичне рішення – гранично простим. У загальному випадку доцільно застосовувати метод парціальних реакцій [4].

Базовий зважувальний фільтр. Модель флікеру з [2] є базовою для вирішення задачі. Її основу становить зважувальний фільтр, який моделює реакцію зору $Y(t)$ на коливання напруги $\Delta U(t)$. Згідно [5] до його складу входять три фільтри: ФВЧ – вищих і ФНЧ – нижчих частот, ФСК – фільтр сприйняття коливань** (рис. 1). Інші складові моделі флікеру розглянуто у додатку.

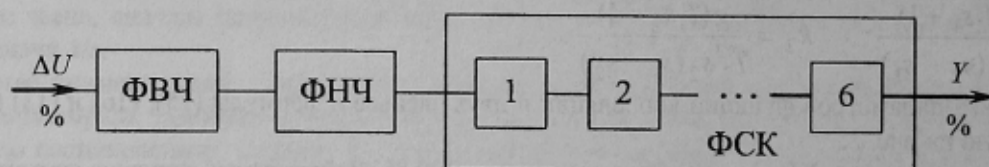

Рисунок 1 – Структурна схема зважувального фільтра

До ФСК входять послідовно з'єднані ланки: 1 – пропорційна з коефіцієнтом передачі $k = 1,74802$, 2 – коливальна зі сталими часу $T_{k1} = 0,015418$ і $T_{k2} = 0,017385$ с, 3 – диференціююча з T_k , 4 – форсуюча з $T_\phi = 0,069811$ с, 5 і 6 – інерційні (аперіодичні) з одиничними коефіцієнтами передачі і сталими часу $T_{i1} = 0,12989$ і $T_{i2} = 0,007267$ с.

Амплітудно-частотна функція (АЧФ) базового ФСК дорівнює добутку АЧФ усіх ланок:

$$A_{\text{бск}}(\lambda) = 0,19094\lambda \sqrt{\frac{1 + 0,1924\lambda^2}{\left[(1 - 0,01193\lambda^2)^2 + 0,009385\lambda^2 \right] (1 + 0,666\lambda^2) (1 + 0,002085\lambda^2)}}, \quad (1)$$

де λ – частота коливань, Гц.

Відомо [6], що фільтр нижчих частот n -го порядку з частотою зрізу λ_n при $\lambda_n = \lambda/\lambda_n$ має АЧФ

* Авторка вдячна професору Курінному Е.Г. за постановку задачі.

** В [2] під зважувальним фільтром розуміється лише ФСК, а фільтри вищих і нижчих частот виділяються окремо.

$$A_{\text{нч}}(\lambda) = \frac{1}{\sqrt{1 + \lambda_*^{2n}}}$$

Можна показати, що АЧФ фільтру вищих частот n -го порядку становить

$$A_{\text{вч}}(\lambda) = \frac{1}{\sqrt{1 + 1/\lambda_*^{2n}}} = \frac{\lambda_*^n}{\sqrt{1 + \lambda_*^{2n}}}$$

У флікерметрі вищі частоти заглушуються фільтром Батерворта шостого порядку з частотою зрізу 35 Гц, у якого

$$A_{\text{нч}}(\lambda) = \frac{1}{\sqrt{1 + \lambda_*^{12}}} \quad (2)$$

Фільтр вищих частот першого порядку має $\lambda_* = 0,05$ Гц і АЧФ

$$A_{\text{нч}}(\lambda) = \frac{\lambda_*}{\sqrt{1 + \lambda_*^2}} = \frac{20\lambda}{\sqrt{1 + 400\lambda^2}} \quad (3)$$

АЧФ базового зважувального фільтру

$$A_{\text{б}}(\lambda) = A_{\text{вч}}(\lambda) A_{\text{бск}}(\lambda) A_{\text{нч}}(\lambda) \quad (4)$$

Реакція зору вимірюється у процентах. Для переходу до відносних одиниць (в.о.) її ординати помножують на коефіцієнт $k_y = 16$ (%)⁻¹. Слід відзначити, що в [5] допущено описку у розмірності цього коефіцієнту.

Фактичні зважувальні фільтри. На необхідність врахування параметрів фактичних ламп вказувалося в [7], а потім у [8]. Очевидно, що для цього з ФСК базової моделі потрібно виключити модель стандартної лампи і додати модель фактичної [5]. Оскільки в (1) АЧФ $A_{\text{л}}(\lambda)$ стандартної лампи у явному вигляді не виділено, для врахування фактичної лампи з АЧФ $A_{\text{л}}(\lambda)$ в ФСК необхідно додати коректувальний блок з АЧФ

$$A_{\text{к}}(\lambda) = A_{\text{л}}(\lambda) / A_{\text{лс}}(\lambda) \quad (5)$$

Діапазон коливань є малим, тому моделі ламп можна лінеаризувати. Звичайно лампи моделюються інерційною ланкою з параметрами k_n і T_n або ланкою другого порядку з коефіцієнтом передачі k_n і двома сталими часу T_{n1} , T_{n2} . В [8] прийнято такі параметри моделі стандартної лампи: $k_{\text{лс}} = 1,9$ (у табл. 3 з [8] – 1,87) і $T_{\text{лс}} = 0,023$ с, якій відповідає АЧФ

$$A_{\text{лс}}(\lambda) = \frac{k_{\text{лс}}}{\sqrt{1 + 4\pi^2\lambda^2 T_{\text{лс}}^2}} = \frac{1,9}{\sqrt{1 + 0,0209\lambda^2}} \quad (6)$$

З урахуванням (5) замість (4) отримаємо АЧФ

$$A_{\text{к}}(\lambda) = A_{\text{вч}}(\lambda) A_{\text{бск}}(\lambda) A_{\text{нч}}(\lambda) A_{\text{л}}(\lambda) / A_{\text{лс}}(\lambda) \quad (7)$$

фактичного зважувального фільтру. Таким чином, кожній лампі буде відповідати своя флікер-модель, яка буде відрізнятися від інших і базової моделі параметрами ФСК.

Зараз для освітлення ще широко застосовуються лампи розжарювання (індекс «лр»), які моделюються інерційною ланкою. У цьому випадку формула (5) дає АЧФ

$$A_{\text{клр}}(\lambda) = \frac{k_{\text{лр}}}{k_{\text{лс}}} \sqrt{\frac{1 + 4\pi^2\lambda^2 T_{\text{лс}}^2}{1 + 4\pi^2\lambda^2 T_{\text{лр}}^2}} = 0,5263 k_{\text{лр}} \sqrt{\frac{1 + 0,0209\lambda^2}{1 + 4\pi^2\lambda^2 T_{\text{лр}}^2}} \quad (8)$$

У звичайних ламп розжарювання коефіцієнт передачі дорівнює 3,6 (у [3] – від 3,4 до 3,8). Це у $3,6 / 1,9 = 1,89$ разів перевищує параметр стандартної лампи, що потрібно враховувати при оцінюванні ЕМС. Сталі ж часу $T_{\text{лр}}$ відрізняються мало. Так, за даними Яговкіна Г.М. (1971 р.), стала часу лампи потужністю $P_n = 15$ Вт дорівнює 0,01 с, а 500 Вт – 0,1 с. Якщо у першому наближенні залежність сталої часу від номінальної потужності вважати лінійною:

$$T_n \approx 1,856 \cdot 10^{-4} P_n + 0,007216,$$

то при аргументі 60 Вт вона дасть значення 0,0184 с, яке на 20 % менше за 0,023 с.

У розрахунках потрібно використовувати фактичні параметри ламп. При їх відсутності для $P_n \geq 15$ Вт можна застосовувати вираз

$$T_n \approx -2 \cdot 10^{-7} P_n^2 + 0,0003 P_n + 0,0055,$$

який було отримано нами шляхом комп'ютерної поліноміальної апроксимації точок (15; 0,01), (60; 0,023) і (500;

0,1). Позитивна якість цього виразу полягає у тому, що для лампи 60 Вт він дає значення 0,02278 с, яке усього на 1 % менше за 0,023 с (при 15 і 100 Вт похибки становлять -0,45 і 5,5 %).

Люмінесцентні лампи (індекс «ЛЛ») мають коефіцієнт передачі $k_{лл}$ від 1,25 до 1,5 і малі сталі часу, які звичайно приймають рівними нулю. Це дозволяє моделювати їх пропорційною ланкою. У цьому випадку АЧФ (5)

$$A_{клл}(\lambda) = \frac{k_{лл}}{k_{лс}} \sqrt{1 + 4\pi^2 \lambda^2 T_{лс}^2} = 0,7895 k_{лл} \sqrt{1 + 0,0209 \lambda^2}. \quad (10)$$

У [8] для енергозберігаючої лампи ESL 11 потужністю 11 Вт запропоновано модель у вигляді коливальної ланки. З урахуванням формули (4) і даних табл. 3 з цієї статті*, отримаємо АЧФ (індекс «ЛЗ»)

$$A_{лз}(\lambda) = \frac{k_{лз}}{\sqrt{(1 - 4\pi^2 \lambda^2 T_{лз2}^2)^2 + 4\pi^2 \lambda^2 T_{лз1}^2}}, \quad (11)$$

де $k_{лз} = 0,455$, $T_{лз1} = 0,005382$ с, $T_{лз2} = 0,002894$ с.

АЧФ коректувального блоку

$$A_{ккз}(\lambda) = 0,2395 \sqrt{\frac{1 + 0,0209 \lambda^2}{(1 - 3,3064 \cdot 10^{-4} \lambda^2)^2 + 0,0011435 \lambda^2}}. \quad (12)$$

Сталі часу енергозберігаючих ламп дуже малі, тому виникає питання про можливість дорівнювання їх нулю. У цьому випадку замість (11) і (12) отримуємо приблизні вирази:

$$A_{лз}(\lambda) \approx k_{лз} = 0,455; \quad A_{ккз}(\lambda) \approx 0,2395 \sqrt{1 + 0,0209 \lambda^2}. \quad (13)$$

Відносна похибка

$$\delta(\lambda) = \left[\frac{0,455}{A_{ккз}(\lambda)} - 1 \right] 100$$

їх використання залежить від частоти. В [1] допускається похибка вимірювання доз флікеру у 5 %. З урахуванням (12) для цього значення розрахуємо максимальну частоту 14,25 Гц, при якій ще похибка не перевищує 5 %. При більших частотах використовувати (13) не можна.

Доза флікеру. Розрахунок доз флікеру від гармонічних коливань виконаємо загальним методом з [5] з урахуванням формул з додатку.

Амплітуда B коливань у 2 рази менша за їх розмах δU . На виході зважувального фільтру у стаціонарному режимі реакція буде мати амплітуду

$$B_f = BA(\lambda) \quad (14)$$

і таку ж саме частоту. Для базової моделі в (14) треба підставити вираз (4).

Процес після квадратора має постійну складову

$$B_z = k_f^2 B_f^2 / 2 = k_f^2 B^2 A^2(\lambda) / 2 \quad (15)$$

і гармонічну складову з амплітудою B_z та подвійною частотою. Інерційна ланка з АЧФ (Д.1) постійну складову не змінює, а амплітуду зменшує до величини

$$B_s = B_z A_{ж}(\lambda). \quad (16)$$

Рівні зорового відчуття, які відповідають заданим значенням інтегральних ймовірностей E , визначаються формулою (11) з [5], яку запишемо у більш компактному вигляді:

$$P = B_z + B_s \cos(\pi E / 100). \quad (17)$$

Формула (17), а також формули (Д.2) і (Д.3) з додатку дозволяють розраховувати дози.

Порівняння ламп. Для визначеності за дозою флікеру порівняємо такі лампи: стандартну і звичайну з однаковими потужностями 60 Вт, люмінесцентну та енергозберігаючу лампу 11 Вт.

На рис. 2 показано криву 1, що розрахована за формулою (4) для АЧФ базового ФСК у межах частот від 0,05 до 25 Гц, які вказані в табл. 1 з [2]. Звичайна лампа розжарювання має таку ж саме сталу часу, що і стандартна, а тому положення максимуму відповідної АЧФ остається незмінним (крива 2). Проте її ординати є більшими у 1,89 разів. Стала часу люмінесцентної лампи значно менша, що призводить до зсуву максимуму АЧФ

* При виведенні формули (14) виправлено опіску з [8], де формула (4) для передавальної функції має розмірність c^2 , що не є вірним.

вправо (крива 3, $T_{лп} = 0$). Коефіцієнт передачі цієї лампи у $1,9 / 1,5 = 2,784$ разів менший, тому у великому діапазоні частот крива 3 розташована під кривою 2.

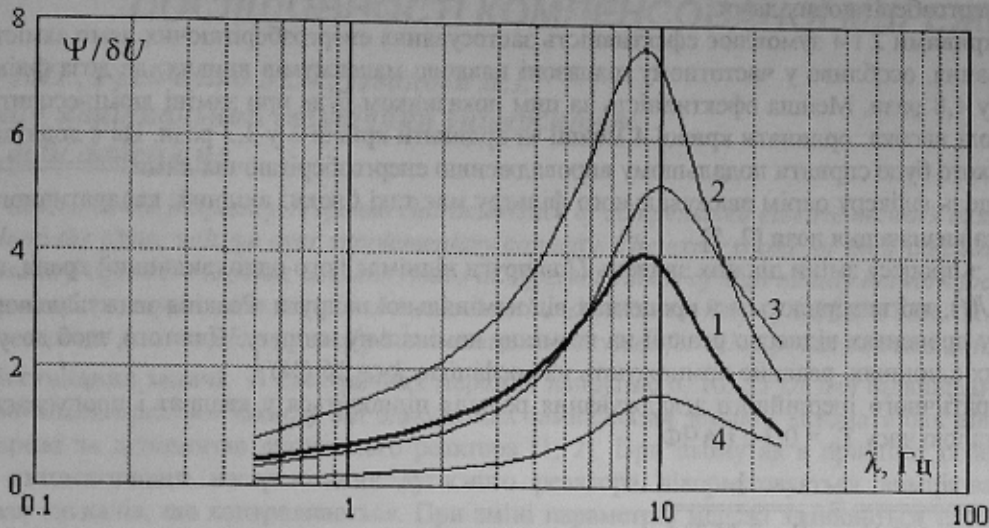

Рисунок 2 – АЧФ фільтрів сприйняття коливань для різних ламп

Стала часу затухання коливань перехідної функції

$$T_{мз} = 2T_{лс2}^2 / T_{м1} = 0,0031 \text{ с}$$

також значно менша за 0,023 с, тому АЧФ (крива 4) якісно подібна до кривої 3, але вона розташована нижче, бо коефіцієнт передачі менший, ніж у люмінесцентної лампи: 0,455 замість 1,5.

Відповідні залежності доз флікеру від частоти представлено на рис. 3. Дози для флікер-моделі зі стандартною лампою (крива 1) у 1,89 разів менші, ніж моделі зі звичайною лампою (крива 2). Менші сталі часу люмінесцентної та енергозберігаючої ламп є фактором, який збільшує дозу, але менші коефіцієнти передачі, навпаки, дозу зменшують (криві 3 і 4).

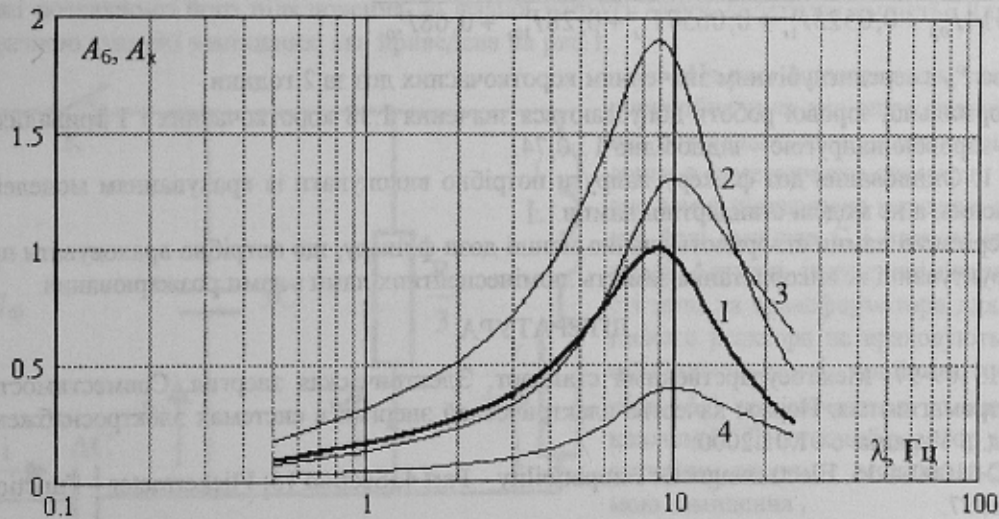

Рисунок 3 – Дози флікеру при гармонічних коливаннях для різних ламп

Ординати кривих на рис. 3 визначено у відносних одиницях. Для розрахунку доз флікеру при заданому розмаху достатньо помножити їх на цей розмах. Наприклад, при $\delta U = 0,25\%$ максимум кривої 1 дорівнює одиниці, що відповідає даним табл. 1 з [2].

В [5] було висловлене припущення щодо можливості в інженерних розрахунках перераховувати дози по відношенню коефіцієнтів передачі k_n без врахування різниці у сталих часу. У випадку, який розглядається, це означає, що, наприклад, відношення ординат 3 і 1 на рис. 3 повинно бути однаковим для всього частотного діапазону і дорівнювати $0,455 / 1,9 = 0,24$. Насправді ж воно зростає від 0,24 при 0,05 Гц до 0,775 при 25 Гц. Це свідчить про неможливість такого спрощення – принаймні при великих розбіжностях у сталих часу, що притаманно люмінесцентним і енергозберігаючим лампам. Такий перерахунок можливий для ламп розжарювання у вузькому діапазоні потужностей: приблизно від 50 до 70 Вт – з похибкою, яка не перебільшує 5%.

Рис. 3 наочно показує необхідність врахування фактичних параметрів ламп: звичайна лампа 60 Вт має таку ж потужність, що і стандартна, але вона створює більші у 1,89 рази дози флікеру. Навпаки, результати вимірювань доз флікерметром зі стандартною лампою значно збільшують вимоги до ЕМС за цим показником для люмінесцентних і енергозберігаючих ламп.

Різниця між кривими 2 і 4 зумовлює ефективність застосування енергозберігаючих ламп замість звичайних ламп розжарювання, особливо у частотному діапазоні навколо максимумів кривих, де доза флікеру зменшується приблизно у 4,8 рази. Менша ефективність за цим показником буде при заміні люмінесцентних ламп, але вона все же доволі висока: ординати кривої 4 менші за ординати кривої 3 у 3,3 рази. Це є додатковим фактором, врахування якого буде сприяти подальшому впровадженню енергозберігаючих ламп.

Додаток. Модель флікеру окрім зважувального фільтру має такі блоки: вхідний, квадратичного інерційного згладжування та визначення дози [2, 5].

Вхідний блок з процесу зміни діючих значень U напруги віднімає його однохвилинний тренд, що дає коливання напруги $\Delta U(t)$, які вимірюються у процентах від номінальної напруги. Реакція зважувального фільтру також вимірюється у процентах відносно реакції на незмінну номінальну напругу. Для того, щоб дозу коливань виражати у відносних одиницях, реакцію помножують на коефіцієнт $k_{\gamma} = 16 (\%)^{-1}$.

У блоці квадратичного інерційного згладжування реакція підноситься у квадрат і пропускається через інерційну ланку зі сталою часу $T_{\text{in}} = 0,3$ с і АЧФ

$$A_{\text{ж}}(\lambda) = \frac{1}{\sqrt{1 + (2\pi\lambda T_{\text{in}})^2}} = \frac{1}{\sqrt{1 + 3,553\lambda^2}} \quad (\text{Д.1})$$

Процес $S(t)$ на виході блоку називається зоровим відчуттям. В блоці визначення дози за кожні 10 хв розбудовується впорядкована діаграма зорового відчуття, абсциси E якої виражаються у процентах від часу запису, тобто є інтегральними ймовірностями. По заданих ймовірностях 0,1; 0,7; 1; 1,5; 2,2; 3; 4; 6; 8; 10; 13; 17; 30; 50 і 80% на діаграмі знаходять відповідні «рівні флікеру» P . Рівень $P_{0,1}$ приймається без осереднення, а інші рівні осереднюються:

$$P_{1,5} = (P_{0,7} + P_1 + P_{1,5})/3, \quad P_{3,3} = (P_{2,2} + P_3 + P_4)/3, \quad (\text{Д.2})$$

$$P_{10,3} = (P_6 + P_8 + P_{10} + P_{13} + P_{17})/5, \quad P_{50,3} = (P_{30} + P_{50} + P_{80})/3.$$

Короткочасні дози розраховуються за емпіричною формулою

$$P_{\text{ст}} = \sqrt{0,0314P_{0,1} + 0,0525P_{1,5} + 0,0657P_{3,3} + 0,28P_{10,3} + 0,08P_{50,3}} \quad (\text{Д.3})$$

Тривала доза $P_{\text{т}}$ є середнекубічним значенням короткочасних доз за 2 години.

В [1] для нормальної зорової роботи допускаються значення 1,38 короткочасних і 1 тривалих доз, а для роботи зі значною зоровою напругою – відповідно 1 і 0,74.

Висновки. 1. Оцінювання доз флікеру напруги потрібно виконувати із врахуванням моделей ламп, які здійснюють освітлення, а не моделі стандартної лампи.

2. Енергозберігаючі лампи створюють значно менші дози флікеру, що потрібно враховувати при техніко-економічному обґрунтуванні їх використання замість люмінесцентних ламп і ламп розжарювання.

ЛІТЕРАТУРА

- ГОСТ 13109-97. Межгосударственный стандарт. Электрическая энергия. Совместимость технических средств электромагнитная. Нормы качества электрической энергии в системах электроснабжения общего назначения. – Введ. в Украине с 01.01.2000.
- CEI/IEC 61000-4-15. Electromagnetic compatibility – Part 4, Section 15: Flickermeter – Functional and design specification. 1997.
- Mirra C., Sani G. Il fenomeno del flicker. Analisi delle sue caratteristiche. Tecniche di misura e metodi di limitazione. – L'Elettrotecnica. – 1987. – P. 805-822.
- Kourennyi E.G., Petrosov V.A., Chernikova L.V. Linear filtration on random processes in EMC models: the "partial reaction" method. – Fifteenth International Wroclaw symposium and exhibition: Electromagnetic compatibility 2000. – Wroclaw: National Institute of Telecommunications, 2000, part II. Pp. 587-590.
- Куренный Э.Г., Дмитриева Е.Н., Куренный Д., Цыганкова Н.В. Совершенствование модели фликера. – Электричество, 2003, № 2. С. 17-23.
- Гутников В.С. Фильтрация измерительных сигналов. – Л.: Энергоатомиздат, 1990. – 192 с.
- Шидловский А.К., Куренный Э.Г. Введение в статистическую динамику систем электроснабжения. – Киев: Наукова думка, 1984. – 271 с.
- Brauner G., Hennerbichler C. Lamp models for flicker simulation and illumination planning. – Fifth International Conference: Electrical Power Quality and Utilization. – Cracow, 1999.